

ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ: ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Систематизовано підходи закордонних та вітчизняних вчених до ідентифікації елементів системи внутрішнього фінансового контролю підприємств. Обґрунтовано, що елементами вищезазначеної системи є суб'єкт контролю, об'єкт контролю, контрольні дії та інформація, що сприяє відображенню у свідомості суб'єкта властивостей об'єктів та їх відносин у вирішенні завдання дослідження.

Approaches of foreign and domestic scientists to identification of elements of internal financial screening system at the enterprises are systematized. It is proved that elements of aforementioned system are the subject of the control, object of the control, control actions and the information that promotes reflection in subject's consciousness the objects' properties and their relations in the research of problem decision

Ключові слова: система внутрішнього фінансового контролю, інформаційне забезпечення контролю, суб'єкт контролю, об'єкт контролю, контрольні дії.

Вступ

Необхідність трансформації функцій державного фінансового контролю в сучасних умовах, пов'язана з скороченням контрольних функцій на державному рівні та передачею частини функцій на рівень суб'єктів господарювання, вимагає дослідження питань знаходження балансу інтересів держави та бізнесу, концентрації зусиль на удосконаленні ефективності контролю, удосконаленні нормативної бази та стандартизації процесів контролю. Фінансовий контроль – це не лише засіб забезпечення законності при здійсненні фінансової діяльності держави та муніципальних органів. Він передбачає наявність зворотного зв'язку, який виражається в активному впливі контролю на більш раціональне використання фінансових ресурсів, в усуненні перепон оптимальному функціонуванню всіх ланок фінансової системи. Ця мета реалізується шляхом зміцнення режиму економічного використання грошових коштів та матеріальних цінностей на підприємствах, а також удосконалення системи внутрішнього фінансового контролю.

Системі контролю як цілісній системі властиві визначені якісні характеристики та кількісні параметри. Контроль має визначений набір елементів, які визначаються характером управління та об'єднані з процесом функціонування підприємства в єдине ціле. Підхід до системи контролю з точки зору елементів характерний для зарубіжних практиків та дослідників. Останнім часом цей підхід набуває поширення в Україні.

Постановка завдання

Метою статті є систематизація позицій закордонних та вітчизняних вчених і обґрунтування власного погляду щодо ідентифікації елементів системи внутрішнього фінансового контролю підприємств.

Основний розділ

Не існує однозначності у поглядах вчених щодо виділення елементів системи внутрішнього фінансового контролю. Можна виділити три різні позиції з цього приводу. Прибічники першої позиції (Монтгомері, О'Рейлі [1], Чілікін О.Г. [2]) стверджують, що елементами системами внутрішнього фінансового контролю є процедури контролю, центри відповідальності, умови (середовище контролю), системи обліку. Подольський В.І., Поляк Г.Б., Савін А.А., які теж є представниками першої групи, пишуть: "Система внутрішнього контролю економічного суб'єкта включає в себе:

- а) систему бухгалтерського обліку;
- б) контрольне середовище;
- в) окремі засоби контролю" [3, с. 441]. Цю ж позицію підтримує проф. Соколов Б.Н. [4].

Прибічники другої позиції (Каленський Л.М., Стефанюк І.Б. [5], Шевчук В.О. [6]) під елементами системи контролю розуміють контролюючі суб'єкти, підконтрольні суб'єкти, контрольні дії та предмет контролю.

Польські вчені, що представляють третю позицію [7], вважають, що елементами системи внутрішньогосподарського контролю є:

- 1) моніторинг;
- 2) контрольні дії;
- 3) визначення ризику;
- 4) контрольне середовище;
- 5) інформація і комунікація.

Авторське тлумачення самого поняття "система внутрішньогосподарського контролю" проф. Л.О. Сухаревої відрізняється від того, що склалась сьогодні у вітчизняних науковців [8, с. 54]. Відмінності полягають у підході до дослідження управлінської сутності контролю за допомогою моделювання, що дає змогу абстрагуватись від інших функцій управління і розглядати контроль окремо як підсистему (систему). Відповідно система контролю може бути інтерпретована як взаємопов'язана сукупність контролюючого

суб'єкта, контрольних дій та контрольованого об'єкта.

Представники першої розглянутої позиції взяли на озброєння праці і практичні посібники з аудиту зарубіжних вчених. Трагування внутрішнього фінансового контролю і його складові відбувалось під впливом інформації з джерел англійської літератури з проблем аудиту, де внутрішній фінансовий контроль досліджується в контексті удосконалення взаємодії зовнішніх та внутрішніх аудиторів.

Наприклад, зауважимо, що такий елемент запропонованої зарубіжними авторами системи внутрішнього контролю, як "процедури контролю" є тотожним елементу "контрольні дії" у тлумаченні вітчизняних вчених. Процедури контролю представляють собою заходи і процедури зверх тих, які є частиною системи контролю і бухгалтерського обліку.

Деяко різняться і розуміння зарубіжними та вітчизняними авторами поняття "центри відповідальності". Традиційне тлумачення центрів відповідальності вітчизняними авторами є таким: це сегмент діяльності підприємства, в якому встановлено персональну відповідальність керівника за показники діяльності, які він повинен контролювати.

Під середовищем контролю прибічники першої групи розуміють обставини, безпосередньо не пов'язані з обліком, але ті, що значно впливають на його ефективність.

Виходячи з цього, основними моментами при вивченні середовища контролю, які потрібно з'ясувати, є:

- вплив організаційної структури, видів та масштабів діяльності підприємства на особливості бухгалтерського обліку;
- структура управлінської системи, поділ повноважень та відповідальності;
- особливості взаємовідносин власників з безпосередніми керівниками, між директором та головним бухгалтером, ступінь взаємної довіри;
- ставлення адміністрації, директорів та власників організації до питань бухгалтерського обліку;
- відношення облікового персоналу до своїх обов'язків.

Умови проведення контролю включають взаємовідносини, компетентність і дії персоналу підприємства, його управлінські ланки, оскільки вони впливають на ведення ділових операцій. Умови проведення контролю представляють собою процес сукупного впливу різноманітних факторів на ефективність заходів і процедур, що мають відношення до конкретної структури контролю.

Система бухгалтерського обліку включає процедури визначення, збору, класифікації, аналізу і документування угод підприємства, а також документів, одержаних в процесі реалізації таких процедур.

Питання визначення системи бухгалтерського обліку елементом внутрішнього фінансового контролю є дискусійним. Наприклад, аналогічну функцію виконує зовнішня інформація з різноманітних джерел, яка надходить на підприємство. Тому вважаємо, що такий елемент системи внутрішнього контролю, як система бухгалтерського обліку, доцільніше замінити на термін "інформація" або "інформаційне забезпечення".

Інформаційне забезпечення включає в себе нормативну, планову інформацію, дані бухгалтерського і статистичного обліку, іншу внутрішню інформацію, необхідну для прийняття рішень.

Елементи системи внутрішнього контролю згідно з позицією західних вчених представлено на рис. 1.

Рис. 1. Елементи системи внутрішнього контролю згідно з першим підходом

Щодо другої групи авторів зауважимо наступне: контролюючі суб'єкти здійснюють контрольні дії (певний вплив) на підконтрольні суб'єкти та предмет контролю. Оскільки система внутрішнього контролю вимагає наявності певного протиставлення, то в якості елемента системи, на який спрямовано увагу суб'єкта, найдоцільніше розглядати об'єкт, а не предмет контролю.

Заслуговує на увагу і третій вищезгаданий підхід. Згідно з ним внутрішній контроль складається з п'яти взаємопов'язаних між собою елементів. Виходять вони зі способу, за допомогою якого керівництво управляє підприємством і пов'язаного з процесом управління. Цими елементами є:

1) контрольне середовище. Причому бачення цього елементу у представників цієї групи відрізняється від поглядів прибічників першої розглянутої групи. Основою контрольного середовища польські вчені вважають його працівників. Тобто, на перший план виходить соціальний аспект контролю;

2) визначення ризику. Передбачається, що підприємство повинно усвідомлювати ризик, пов'язаний з його діяльністю, і вміти управляти ним. Тобто, визначати цілі, що пов'язані з виробництвом, продажем, маркетингом, фінансами та іншими сферами, пов'язаними і визначеними так, щоб організація діяла стабільно. Також підприємство повинно встановити механізми, що будуть допомагати визначенню, аналізу і управлінню ризиком;

3) контрольні дії. Вважається, що контрольна політика і процедури повинні бути встановлені і здійснені з метою забезпечення впевненості в тому, що діяльність, пов'язана з досягненням цілей, здійснюється ефективно;

4) інформація і комунікація. Контрольні дії відбуваються в інформаційному середовищі, що допомагає керівникам підприємства отримувати і передавати інформацію, необхідну для здійснення контролю операцій;

5) моніторинг. За процесом контролю повинен здійснюватись моніторинг. Таким чином, система може реагувати динамічніше, змінюючись тоді, коли цього потребують обставини.

Зазначені вище елементи контролю представлені на рис. 2.

Рис. 2. Модель системи внутрішнього контролю згідно з третім підходом

З моделі випливає, наприклад, що визначення ризику впливає не тільки на контрольні дії, але й може викликати потребу у новому розгляді інформаційних і комунікаційних питань чи методики моніторингу. Тому внутрішній контроль не є серійним процесом, в якому тільки один елемент впливає на інший.

Це є багатовекторний, повторюваний процес, в якому кожний, навіть незначний елемент, може впливати і впливає на інші.

Функціонування спроектованої моделі системи внутрішнього контролю здійснюється таким чином. Контрольне середовище створює атмосферу, в якій люди здійснюють свою діяльність і виконують свої обов'язки. Воно виступає основою усіх інших елементів. В цьому середовищі керівництво визначає ризик, пов'язаний з реалізацією визначених цілей. Контрольні дії застосовуються з метою одержання певного результату. В процесі контролю також накопичується інформація, що потім передається до керівних органів. За усім процесом здійснюється постійний нагляд, а також його модифікація в залежності від обставин.

З цього робимо висновок, що жодних два підприємства не будуть і не повинні мати однакових систем внутрішнього фінансового контролю. Підприємства і їх необхідність у створенні системи внутрішнього контролю значно відрізняються одне від одного в залежності від організаційно-правової форми, галузі економіки, культури, методики та стилю управління тощо. Тому навіть, якщо усі підприємства потребують спільного елементу, яким є кінцевий результат контролю, то система внутрішнього контролю одного підприємства буде значно відрізнятися від системи контролю іншого підприємства.

З теоретичних розробок сучасних авторів слід відзначити погляди проф. Л.О. Сухаревої. Автор, виділяючи у складі елементів внутрішнього контролю контролюючі суб'єкти, контрольні дії та контролювані об'єкти, досить чітко визначає систему внутрішнього контролю: "Нове твердження, а саме таким є запропонований поділ системи внутрішнього фінансового-господарського контролю на окремі підсистеми, найважливішими з яких є контроль у діяльності бухгалтерського персоналу і фахівців служби внутрішнього аудиту, та обґрунтування їх самостійного функціонування в системі управління діяльністю підприємств України, що й становить об'єкт дослідження автора, призводить до перегляду деяких критеріїв значення окремих елементів сукупності встановленого знання про контроль, зокрема формування його концептуальних засад на мікрорівні" [9, с. 55]. Автор виходить з того, що бухгалтерський контроль є складовою внутрішнього контролю першого рівня, тобто частиною менеджменту, а внутрішній аудит є елементом систем внутрішнього контролю вищого рівня, який захищає інтереси власників (акціонерів).

Аналогічний погляд на систему внутрішнього контролю банку в широкому розумінні повинен досліджуватись як система, що складається з елементів входу (інформаційного забезпечення контролю), елементів виходу (інформація, одержана про об'єкт в результаті контролю) та сукупності таких ланок: середовище контролю, центри відповідальності, техніка контролю, процедури контролю, система обліку

Кочерін С.А. виділяє 4 основних елементи системи внутрішнього контролю [10, с. 148-149]:

- 1) детектор, який фіксує значення контрольованих характеристик об'єкта контролю;
- 2) селектор, який одержує фіксовану інформацію та обробляє її (тобто, порівнює фактичний стан об'єкта контролю з нормами;
- 3) диспетчер (суб'єкт контролю) – якщо є необхідність, надсилає сигнали в усі складові частини системи контролю В результаті змінюється або не змінюється стан або поведінка всієї системи контролю;
- 4) інформатор, що здійснює передачу інформації між детектором, селектором, диспетчером і об'єктом контролю

Погрібна О.П. в якості основних елементів системи контролю виділяє: процес (набір рішень чи дій, які повинні привести до запланованої мети); зовнішнє середовище (сукупність неконтрольованих факторів, які можуть впливати на виробництво); виконавчий звіт (дає регулярну оцінку результатів поточної діяльності підприємства); зворотній зв'язок [11, с. 39]. В запропонованому автором переліку теж не знайшла відображення взаємодія "об'єкт-суб'єкт", а саме на її підставі повинні визначатись інші елементи системи внутрішнього контролю.

Таким чином, елементами системи внутрішнього контролю будемо вважати суб'єкт контролю, об'єкт контролю, контрольні дії та інформацію. Виходячи з цього, система передбачає:

- 1) наявність об'єкта, в якості якого можуть розглядатись не лише речі, знаки, але і властивості та відносини окремих об'єктів;
- 2) наявність суб'єкта (спостерігача), що впливає на об'єкт;
- 3) наявність завдання, що відображає відношення суб'єкта до об'єкта і є критерієм, за яким відбувається відбір об'єктів;
- 4) наявність зв'язку між об'єктом, суб'єктом та завданням, що виражається в наявності мови, за допомогою якої суб'єкт може відобразити всі властивості об'єкта при вирішенні завдання.

За допомогою системного аналізу уточнимо зміст системи внутрішнього фінансового контролю шляхом її розкладання на три складові: визначення суб'єкта, об'єкта та мови (або інформації).

При дослідженні сутності поняття "об'єкт контролю" спостерігається ситуація, аналогічна ситуації з предметом: у визначенні об'єктів контролю відсутня єдність думок. Деякі автори розглядають об'єкти контролю в межах об'єктів обліку, інші – значно розширюють їх.

Терміном "об'єкт" слід позначати частину цілого, тобто окремі найбільш істотні складові предмету контролю. Поняття "об'єкт" контролю є більш вузьким і конкретним, ніж поняття "предмет". У фінансовому контролі в поняття "об'єкт" і "предмет" слід вкладати різний зміст. Об'єктами контролю є явища дійсності, які протистоять суб'єкту, або та частина об'єктивної реальності, яка знаходиться у взаємозв'язку з суб'єктом діяльності. Це найбільш суттєві та характерні складові предмету контролю, що відносяться до сфери матеріального виробництва.

Питання об'єкту тісно пов'язане як з цілим контрольним процесом, так і з діяльністю різних контрольних органів. З цього випливає, що об'єкт залежить від суспільно-політичного устрою, виду та характеру контрольної діяльності. Існує схожість між об'єктом і середовищем контролю, в результаті чого ці два поняття багато дослідників і використовують як синоніми. Об'єкт має первинне визначальне значення. Саме він є передумовою формування контрольного середовища, що також залежить і від суб'єкта контролю, від наданих йому повноважень і мети контролю. Отже, об'єкт є елементом системи внутрішнього фінансового контролю, а контрольне середовище залежить від суб'єкта контролю та методики, яку він застосовує.

Об'єкт контролю – це те, що підлягає вивченню або перевірці. І через це автори, які називають підприємство об'єктом контролю, припускають теоретичної і практичної помилки. Контролюється не підприємство, а його діяльність щодо ефективного використання майна. Оскільки негативному впливу різних факторів підлягають всі явища та процеси, то в кожній ланці економічної діяльності вони можуть

негативно впливати на ефективність виробництва. Через це об'єктами контролю в економіці є не господарюючі суб'єкти, а явища і факти господарського життя.

Таким чином, під об'єктами контролю слід розуміти те, на що спрямована увага суб'єкта контролю.

До об'єкту контролю включають і сам управлінський процес, який може бути розглянутий як сукупність функцій управління. Перетворення управління на об'єкт контролю дозволяє встановити, які відхилення виникають при реалізації функцій управління. Своєчасне виявлення відхилень в організації контролю та їх усунення призведе до підвищення ефективності функціонування всієї управлінської системи.

Узагальнюючи вищесказане, робимо висновок, що об'єкт контролю включає всі елементи відтворювального процесу, які необхідні для побудови контрольної системи.

Визначення суб'єкту є питанням, яке має суттєве значення для теорії контролю. Саме поняття походить від латинського слова *subiectum*, яке має різні значення. Найчастіше суб'єктом визначається "людина як істота, що пізнає зовнішній світ і впливає на нього" [12, с. 695]. Саме здібності людини до сприйняття, до осмислення і до прийняття рішень при усуненні недоліків, які встановлені в об'єкті контролю, лежать в основі контрольної діяльності. Суб'єкт визначає об'єкт, який буде підлягати контролю. Як наслідок, суб'єкт є активним елементом в реалізації контрольного процесу.

Але не кожна людина може розглядатися як суб'єкт контролю.

Вона перетворюється на суб'єкт контролю, коли в неї виникає бажання чи зобов'язання здійснювати контрольну діяльність.

Суб'єкт контролю може також розглядатися з юридичної точки зору. При цьому положенні суб'єкт розглядається як установа, організація тощо, які є правоздатними і дієздатними. При цьому для даної установи, що розглядається як суб'єкт контролю, необхідні дві умови – правоздатність в сфері контролю і спроможність реалізувати її. Перша умова реалізується на основі правового акту (закону, постанови) чи рішення власника капіталу. З цієї причини сформувався право здійснення контрольної діяльності установою чи організацією. Правоздатність завжди має цілеспрямований характер, коли визначаються область і мета, при наявності яких створюється контрольний інститут.

Друга умова реалізується шляхом залучення спеціалістів, які здатні здійснювати контрольну діяльність. Дієздатність виражається не у довільних діях з боку суб'єкту, а у діях щодо певного об'єкту; вона виражена в констатації і формуванні контрольного впливу. Як наслідок, це є цілеспрямованою діяльністю з контрольним характером.

Суб'єкт контролю знаходиться в тісному зв'язку і залежності від об'єкту.

Він формує свої дії щодо конкретного об'єкту, але може й змінювати своє відношення в залежності від настання зміни в об'єкті. Обставини життя в сучасній Україні швидко змінюються, трансформуються політичний і державний устрій, змінюються форми і методи управління народним господарством, реорганізуються його механізми, у тому числі структура, задачі і функції контрольних органів.

Це означає, що суб'єкти контролю не є статичними, оскільки предмет їхньої діяльності – об'єкти контролю – знаходяться в постійній динаміці.

Як наслідок, суб'єкт зазнає розвитку, безперервно змінюється в залежності від зміни об'єкту і політичної ситуації, в умовах якої функціонує. Суб'єкт контролю необхідно завжди розглядати в певному соціально-економічному середовищі. Для можливості виконання своїх контрольних функцій, суб'єкт контролю повинен бути обізнаний з соціально-економічною політикою держави, з метою та завданнями, які вирішує власник, мати економічну підготовку; бути вимогливим, ініціативним і сумлінним при виконанні обов'язків.

Таким чином, суб'єкт контролю виступає елементом контрольного процесу, який формується за певних умов, і здійснює цілеспрямовану контрольну діяльність.

В процесі управління роль суб'єкта контролю є великою: об'єкт управління, що не знаходиться під контролем суб'єкта управління, стає некерованим і досягнення поставлених цілей стає практично неможливим. Під суб'єктом контролю будемо розуміти носіїв прав та обов'язків – осіб та органи, що мають повноваження на здійснення контролю за господарською та фінансовою діяльністю підприємства, а також право втручатись в його оперативну діяльність та самостійно притягувати винних до відповідальності.

Основними суб'єктами системи внутрішнього фінансового контролю вважатимемо власника, контролера, менеджера, працівника. Їх взаємодія представлена на рис. 3.

Характер взаємодії основних суб'єктів системи внутрішнього фінансового контролю може бути покладений в основу формування різних контрольних моделей.

Найважливішим елементом системи внутрішнього фінансового контролю є інформація. Будучи універсальною формою зв'язку в соціумі, інформація виступає в якості важливого атрибуту всієї системи суспільних відносин. В сучасному суспільстві досить часто циркулюють неорганізовані, неконтрольовані, стихійні потоки інформації, які мають достатньо суперечливий характер та джерела. Це призводить до ускладнення здійснення управління та контролю. Інформація є поняттям, притаманним всім кібернетичним системам, основним атрибутом управління. Це надає можливість розглядати контроль як інформаційний процес.

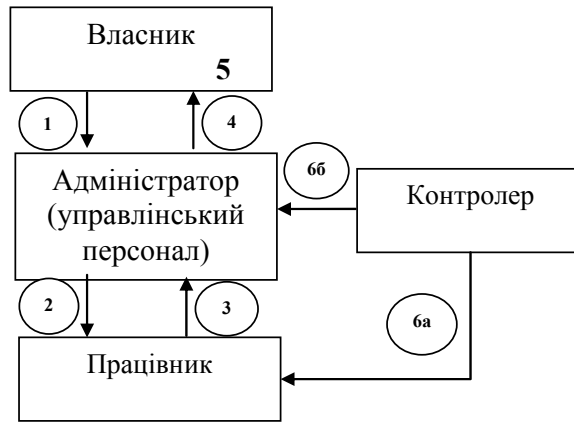

Рис. 3. Взаємодія суб'єктів системи внутрішнього фінансового контролю на підприємстві: 1 – Надання власником адміністратору цільових установок; 2 – Доведення цільових установок адміністратором до працівника; 3 – Формування і відтворення інформації працівником; 4 – Прийняття управлінського рішення адміністратором і формування інформації про виконання цільових установок для власника; 5 – Прийняття власником рішення про відповідність діяльності підприємства та призначеного управлінського персоналу цільовим установкам; 6 – Перевірка і підтвердження достовірності інформації, що надходить: а) від працівника до адміністратора; б) від адміністратора до власника

Висновки

В теоретичному плані залишається дискусійним питання ідентифікації основних елементів системи внутрішнього фінансового контролю. Запропонований власний підхід дає можливість сформулювати наступні елементи: суб'єкт контролю; підконтрольний об'єкт; контрольні дії та інформація. Необхідність виділення інформації як окремого елемента пояснюється зростанням значення інформаційного ресурсу для управління підприємством. Водночас сформулювати дієву систему інформаційного забезпечення внутрішнього фінансового контролю можна лише на основі детального дослідження джерел інформаційних потоків, їх ролі та задач в процесі його здійснення. Лише на підставі знання завдань, недоліків та переваг потоків інформації, що обслуговують контрольний процес, можна розробити загальні принципи по її формуванню та використанню таким чином, щоб забезпечити досягнення поставлених цілей.

Перспективами подальших наукових досліджень є розробка різноманітних моделей внутрішнього фінансового контролю на основі визначеного елементного складу.

Література

1. Аудит / [Ф.Л. Дефлиз, Г.Р. Дженик, В.М. О'рейли, М.Б. Хирш] ; пер. с англ. ; под ред. Я.В. Соколова. – М., 1997. – 542 с.
2. Чілікін О.Г. Вивчення системи внутрішнього контролю підприємства / О.Г. Чілікін // Держава та регіони: науково-виробничий журнал. – 2002. – № 4. – С. 192–195.
3. Аудит : учебник для вузов / [В.И. Подольский, Г.Б. Поляк, А.А. Савин и др.] ; под ред. В.И. Подольского. – [2-е изд.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 655 с.
4. Соколов Б.Н. Внутренний контроль в коммерческой организации (организация, методы, практика) / Соколов Б.Н. – М., 2006. – 250 с.
5. Каленський Л.М. Контрольно-ревізійна служба – суб'єкт державного фінансового контролю підприємницької діяльності / Л.М. Каленський, І.Б. Стефанюк. – К. : Ін-т рег. досл. НАН України, 2001. – 203 с.
6. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою : дис. ... доктора екон. наук : 08.06.04. / В.О. Шевчук. – К., 1999. – 528 с.
7. Kontrola wewnnczna – zintegrowana koncepcja vatowa. –Warszawa, 1999. – 495 s.
8. Сухарева Л. Внутрішній аудит в системі фінансового контролю / Л. Сухарева // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – № 3. – С. 54–58.
9. Сухарева Л. Концепція внутрішнього фінансового контролю в управління міжнародним бізнесом / Л. Сухарева // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – № 6. – С. 54–58.
10. Кочерин Е.А. Контроль в системе управления социалистическим производством. Вопросы теории и практики / Кочерин Е.А. – М. : Экономика, 1982. – 216 с.
11. Погрібна О.П. Об'єкти і методи внутрішньогосподарського контролю та їх критична оцінка / О.П. Погрібна // Фінансовий контроль. – 2002. – № 1. – С. 39–43.
12. Речник на тчудите думи в българские език / [Милев и др.]. – С. : НИ, 1970.

Надійшла 14.08.2011